ვალერიან მეტრეველი
გიორგი დავითაშვილი

პოლიტიკურ და სამართლებრივ მოძღვრებათა ისტორია

(ლექციების კურსი)

გამომცემლობა „მერიდიანი“
თბილისი
1999

პელეპონესის ომის სახელწოდებით.

ასეთ დაძაბულ ვითარებაში საბერძნეთში ჩამოყალიბდა მთელი რიგი პოლიტიკური შეხედულებები, რომლებიც გამოხატავდნენ მოსახლეობის სხვადასხვა ფენების შეხედულებებსა და ინტერესებს.

§1. პითაგორას პოლიტიკური შეხედულებანი

ჩვ. წ. აღ-მდე VI ს. საბერძნეთში ისახება პირველი ფილოსოფიური მოძღვრებანი. ბერძენი ფილოსოფოსები ძირითად ყურადღებას უთმობდნენ სამყაროს არსის, მისი წარმოშობისა და რაობის გარკვევას. გარდა ამისა, ბერძენ ფილოსოფოსთა მოძღვრებაში აისახა საბერძნეთის VII-VI საუკუნეების ქალაქების - პოლისების პოლიტიკური ბრძოლა.

არისტოკრატიულმა იდეოლოგიამ გამოხატულება პოვა ცნობილი ბერძენი ფილოსოფოსისა და მათემატიკოსის *პითაგორას* (571-497) შეხედულებებში. პითაგორა, როგორც აღვნიშნეთ, იყო არისტოკრატიის იდეოლოგი, იგი დიდხანს ცხოვრობდა კუნძულ სამოსზე, მაგრამ მას შემდეგ, რაც ამ კუნძულზე დამყარდა ტირანია, მან დატოვა კუნძული და სამხრეთ იტალიაში ქ.კროტონში გადასახლდა. აქ პითაგორამ გააერთიანა ადგილობრივი არისტოკრატიული წრეები და შექმნა პოლიტიკური ხასიათის განსაკუთრებული კავშირი. დემოკრატიის მომხრეებმა გაანადგურეს პითაგორას მიერ შექმნილი კავშირი, მაგრამ ამ კავშირის გავლენა მეტად დიდი იყო და დიდხანს შემორჩა, თითქმის 200 წელი.

პითაგორას მოძღვრება იდეალისტურია. იგი ამტკიცებდა, რომ ყველაფრის არსი მდგომარეობს რიცხვში. სხვანაირად, პითაგორა ყველაფრის საწყისად ღებულობდა მატერიის რაოდენობრივ მხარეს. ამასთან, იგი რიცხვს თავისთავად მეტაფიზიკურ არსებად თვლიდა.

რაც შეეხება პითაგორას პოლიტიკურ შეხედულებებს: იგი ასაბუთებდა, რომ ადამიანს ესაჭიროება პატრონი, ამიტომ იგი უნდა ემორჩილებოდეს წესრიგს. ადამიანთა საზოგადოებისათვის ყველაზე მეტი ბოროტებაა უბატონობა, ამიტომ ადამიანთა გარკვეული ჯგუფი უნდა ემორჩილებოდეს მმართველებს, პატივს სცემდეს კანონებს, მშობლებს. პითაგორას აზრით, მმართველები წარმოადგენენ განსაკუთრებული თვისებების მატარებლებს, როგორც გონებრივად, ისე ფიზიკურად და სხვ. პითაგორა

და პითაგორელები უდიდეს მნიშვნელობას ანიჭებდნენ აღზრდას. მათ პოლიტიკურ იდეალს შეადგენდა ისეთი სახელმწიფო, რომელშიც მართავენ ფილოსოფოსები, სულიერად და ინტელექტუალურად მაღალგანვითარებული ადამიანები.

§2. ჰერაკლიტეს პოლიტიკური შეხედულებანი

(VII-VI)

ანტიკური აზროვნების ისტორიაში მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია *ჰერაკლიტეს* (VI-VII ძვ. წ. აღ-ით) მოძღვრებებს. მისი პოლიტიკურ-სამართლებრივი შეხედულებანი მჭიდროდაა დაკავშირებული მის ზოგადფილოსოფიურ დებულებებთან. თუმცა აზროვნება, ჰერაკლიტეს მიხედვით, დამახასიათებელია ყველასათვის, მაგრამ ადამიანთა უმრავლესობას არ ესმის საყოველთაო ლოგოსისა (ლოგოსი - აზრი, გონება, კანონი, ჰერაკლიტეს იგი სამყაროს გონიერ საწყისად მიაჩნდა), რომელსაც ყველამ უნდა მისდიოს, აქედან გამომდინარე, ჰერაკლიტე განასხვავებდა ბრძენ ადამიანებს და უგნურებს, საუკეთესოებსა და უარესებს.

იგი ამართლებს სოციალ-პოლიტიკურ უთანასწორობას, როგორც საყოველთაო ბრძოლის მართლზომიერ და სამართლიან შედეგს: „ბრძოლაა ყოვლის მამა და მბრძანებელი, ერთნი მან ღმერთებად შექმნა, მეორენი - ადამიანებად; ერთთ მონობა არგუნა წილად, მეორეთ - მეუფება;

ჰერაკლიტეს მიხედვით, პოლისის ცხოვრებამ, მისმა კანონებმა უნდა მისდიონ ლოგოსს. აქედან გამომდინარე, იგი ხაზს უსვამდა, რომ ხალხი ისე უნდა იბრძოდეს კანონისათვის, როგორც საკუთარი ქალაქის კედლებისათვის.

ჰერაკლიტე აკრიტიკებს დემოკრატიას, სადაც მართავს ბრბო და უკეთესებს ადგილი არა აქვთ. ჰერაკლიტე საუკეთესოთა მმართველობის მომხრეა, იგი ამბობდა, რომ მას ერთი ურჩევნია ათი ათასს, თუ ის ერთი საუკეთესოა. ჰერაკლიტეს აზრი მდგომარეობს იმაში, რომ კანონის ფორმირებისა და მიღებისათვის სრულიად არ არის საკალდებულო მისი საყოველთაო აღიარება სახალხო კრებაზე; მთავარი კანონში არის მისი შესაბამისობა საყოველთაო ლოგოსისადმი, რომლის შეცნობა ერთისათვის, თუ ის საუკეთესოა, უფრო მისაწვდომია, ვიდრე - მრავლისათვის.

§3. დემოკრიტეს პოლიტიკურ-სამართლებრივი მოძღვრებანი

პითაგორასაგან განსხვავებით, *დემოკრიტე* არის მონათმფლობელური დემოკრატიის მომხრე, სამრეწველო და სავაჭრო წრეების ინტერესების გამომხატველი, ანტიკური მატერიალიზმის ერთ-ერთი თვალსაჩინო წარმომადგენელი, რომელიც ასაბუთებს, რომ ყველა ნივთი თუ სხეული შედგება უმცირესი ნაწილაკებისაგან - ატომებისაგან.

დემოკრიტე ავითარებს თავის მოსაზრებებს საზოგადოებისა და სახელმწიფოს შესახებაც; მისი აზრით, ადამიანები პირველად ცხოვრობდნენ ჯოგებად, რომლებსაც არ გააჩნდათ ბინა, ტანსაცმელი და საჭმლის მარაგი. მათ არ ჰყავდათ არც მეფეები და არც მმართველები, ამიტომ ადგილი არ ჰქონდა ჩაგვრას. მოგვიანებით ადამიანებმა ისწავლეს ცეცხლის გამოყენება, გადავიდნენ მიწათმოქმედებაზე, განავითარეს ხელოვნება და შემოიღეს სახელმწიფო წესრიგი. დემოკრიტეს აზრით, ადამიანებმა ბევრი ისწავლეს ცხოველებისაგან, მაგ., ობობასაგან ისწავლეს ქსოვა, მერცხლისაგან - სახლის აშენება, ხოლო ბულბულისა და გედისაგან - სიმღერა.

დემოკრიტეს მოძღვრებაში დიდი ადგილი უჭირავს მორალურ დარიგებებს, რომ ადამიანი ზომიერად უნდა იქცეოდეს საზოგადოებაში, არ უნდა ესწრაფვოდეს სიამოვნებასა და განცხრომას. დემოკრიტეს აზრით, ბედნიერება დამოკიდებულია არა სიმდიდრეზე, არამედ ადამიანის სულიერ განწყობაზე. ამიტომ, დემოკრიტეს აზრით, ბედნიერი ღარიბიც შეიძლება იყოს. დემოკრიტე მოუწოდებს ღარიბებს არ გამოედევნონ სიმდიდრეს, არ შეშურდეთ მდიდრების. დემოკრიტე აკრიტიკებს მდიდრების სიხარბესა და ანგარებიანობას. დემოკრიტე მონობის წინააღმდეგი როდია. იგი მონობას ადამიანთა შეკავშირების ფორმად თვლის. სახელმწიფო მას მიაჩნია უდიდეს დასაყრდნობად. სახელმწიფოს გარეშე, მისი აზრით, არაფერი არ არსებობს. როდესაც სახელმწიფო იღუპება, ყველაფერი თან მიჰყვება მას. დემოკრიტე უდიდეს მნიშვნელობას ანიჭებს კანონებსა და კანონიერებას. იგი კანონების ჩამოყალიბების მიზეზად ადამიანთა შორის ჩამოვარდნილ მტრობას თვლის. მისი აზრით, კანონები ზედმეტი იქნებოდა, რომ ადამიანები შურიანი და ბოროტნი არ იყვნენ. ამასთან, ადამიანები ერთმანეთს

რომ არ მტრობდნენ, კანონები ხელს არ შეუშლიდნენ მათ ისე ეცხოვრათ, როგორც სურდათ.

დემოკრიტე მომხრეა დემოკრატიისა. იგი იცავდა ზომიერ, ცენზიან დემოკრატიას.

§4. სოფისტების პოლიტიკურ-სამართლებრივი მოძღვრებანი

საბერძნეთ-სპარსეთის ომს თან მოჰყვა ათენისა და საბერძნეთის ზოგიერთი სხვა ქალაქების შესამჩნევი დემოკრატიზაცია. ამაღლდა სახალხო კრებების როლი, უფრო ფართოდ იხილებოდა პოლიტიკური საკითხები, ყოველივე ამან საბერძნეთში სხვადასხვა ცოდნის ფართოდ გავრცელების საკითხი დააყენა. განსაკუთრებული მოთხოვნა წარმოიშვა ორატორული ხელოვნების ასამაღლებლად. გარდა ამისა, დიდი ინტერესით დაისვა საკითხი სახელმწიფოსა და სამართლის შესახებ.

საზოგადოების მოთხოვნილებათა დასაკმაყოფილებლად სამოღვაწეო ასპარეზზე გამოვიდნენ სოფისტები (სიტყვა „სოფოს" - ბრძენს ნიშნავს). სოფისტები იყვნენ მასწავლებლები, რომლებიც გარკვეული საზღაურის 3 გადახდით ახალგაზრდობას ასწავლიდნენ სიბრძნესა და ორატორულ ხელოვნებას. გარდა ამისა, სოფისტები თავიანთ შეხედულებებს აყალიბებდნენ სახელმწიფოსა და სამართალზედაც.

სოფისტები აკრიტიკებდნენ მტკიცედ ჩამოყალიბებულ ტრადიციულ შეხედულებებს. ისინი მეტისმეტად იყვნენ გატაცებულნი ფორმალური ლოგიკით და თავიანთი მოსაზრებების დასასაბუთებლად დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ სიტყვის დამაჯერებელ ძალას.

ერთმანეთისაგან ასხვავებენ ორი თაობის სოფისტებს: ა) უფროსი თაობის სოფისტები: პროტაგორა, გორგიესი, ჰიპიესი, ანტიფონე და პროდიკე. ბ) უმცროსი თაობის სოფისტებს მიეკუთვნებიან: ლიკოფრონი, თრაზიმაქე, კალიკლე და ალკიდამი.

სოფისტების უმრავლესობა ემხრობოდა დემოკრატიულ რესპუბლიკას. უმცროსი თაობის სოფისტებს შორის დემოკრატიის მომხრეთა გვერდით გვხვდებიან დემოკრატიის მოწინააღმდეგენიც.

სოფისტების თხზულებებმა ჩვენამდე ვერ მოაღწია, გარდა ცალკეუ-

ლი ნაწყვეტებისა. სამაგიეროდ, სოფისტების შეხედულებანი ასახულია პლატონისა და არისტოტელეს შრომებში, მაგრამ ამ შემთხვევაში მეტი სიფრთხილე გვმართებს, რადგან პლატონი და არისტოტელე აკრიტიკებდნენ რა სოფისტებს - ძნელია გაირკვეს რა ეკუთვნის სოფისტებს და რა აზრისანი არიან პლატონი და არისტოტელე.

სახელმწიფოსა და სამართლის საკითხები გაშუქებულია სოფისტების უფროსი თაობის წარმომადგენლის *პროტაგორას* შრომებში. მას ეკუთვნის მრავალი ნაშრომი: „სახელმწიფოს შესახებ", „ბრძოლის შესახებ", „ღმერთების შესახებ" და სხვ.

პროტაგორა ავითარებს მოსაზრებას იმის შესახებ, რომ ცოდნა არის შეფარდებითი, ასევე შეფარდებითია ჩვენი შეხედულებანი სიკეთესა და ბოროტებაზე. ამასთან დაკავშირებით მას მოჰყავს მაგალითი: კაცის კვლა ბოროტებაა, მაგრამ მტრის მოკვლა ქების ღირსია; ომის დროს გაქცევა სირცხვილია, მაგრამ შეჯიბრების დროს - ქებას იმსახურებს. ამრიგად, პროტაგორას აზრით, შესაცნობელი სინამდვილე, თუმცა ობიექტურად არსებობს, მაგრამ ყველაფერი დამოკიდებულია იმაზე, თუ როგორ შევიცნობთ და როგორ შევაფასებთ მას.

სახელმწიფოსა და სამართლის წარმოშობის საკითხში პროტაგორა არ იზიარებს მითს იმის შესახებ, თითქოს სახელმწიფოს წარმოშობამდე ოქროს ხანა არსებობდა. პროტაგორა მიუთითებს, რომ სახელმწიფოს წარმოშობამდე ღმერთმა ასწავლა ადამიანებს პოლიტიკური ხელოვნება. პროტაგორა ავითარებს მოსაზრებას, რომ ყველა ადამიანი თანაბრად უნდა მონაწილეობდეს სახელმწიფოს მართვის საქმეში. პროტაგორა ეხება საკითხს, თუ რატომ აქვთ სხვადასხვა ხალხებს სხვადასხვანაირი სამართლის ნორმები. მისი აზრით, სხვადასხვა ხალხებს სხვადასხვანაირი შეხედულება გააჩნია სამართლიანობასა და უსამართლობაზე და ამიტომაც განსხვავდებიან მათ მიერ ჩამოყალიბებული სამართლის ნორმები.

პროტაგორა ერთმანეთს ადარებს სამართლის ნორმებსა და ბუნებითი სამართლის ნორმებს. ამასთან, პროტაგორა ადამიანთა ბუნებით მდგომარეობას სამოქალაქო მდგომარეობას ამჯობინებს და მიუთითებს, რომ ბუნებითი მდგომარეობის დროს წარმოებდა ომები ყველასი ყველას წინააღმდეგ. ამით პროტაგორა მოუწოდებს არსებულ კანონთა მოთხოვნების დაცვას. პროტაგორა აქებდა ათენის დემოკრატიულ კანონებს და

მოითხოვდა მათ დაცვა-შესრულებას.

სახელმწიფოსა და სამართლის საკითხებზე თავისი მოსაზრებები აქვთ გამოთქმული ასევე სხვა უფროსი თაობის სოფისტებსაც, მაგ., გორგიუსს. ჰიპიუსს, ანტიფონესა და ლიკოფრონს.

გორგიუსი და *ჰიპიუსი* მიუთითებდნენ, რომ კანონი არის სახელმწიფო ხელისუფლების მიერ დადგენილი აქტი. ჰიპიუსი ერთმანეთს უპირისპირებს ბუნებით სამართლიანობასა და კანონით სამართლიანობას. იგი მიუთითებდა, რომ კანონი არის ტირანი ადამიანებისათვის და მისი მოთხოვნა არ შეესაბამება ადამიანის ბუნებას.

რაც შეეხება *ანტიფონესა* და *ლიკოფრონს*, ისინი მიუთითებდნენ, რომ სამართალი არის ადამიანთა უბრალო შეთანხმების შედეგი.

უფროსი თაობის სოფისტებისაგან განსხვავებით, უმცროსი თაობის სოფისტთა უმრავლესობა ანტიდემოკრატიული შეხედულების მატარებელია. მაგ., *თრაზიმაქე* სამართალს აცხადებს ძალად, მისი თქმით, სამართალი არის ის, რაც აწყობთ ხელისუფალთ, მმართველებს, იმათ, ვისაც ძალა აქვთ. ამით იგი ამართლებს წარჩინებულთა უმცირესობის ბატონობას უმრავლესობაზე. თრაზიმაქე მიუთითებდა, რომ სამართალი უნდა ემსახურებოდეს მდიდრებს. უმცროსი თაობის მეორე წარმომადგენელი *კალიკლე*, თრაზიმაქეს მსგავსად, უკმაყოფილოა ხალხის ფართო მონაწილეობით სახელმწიფო საქმიანობაში და საქმეს ისე ხატავს, თითქოს ღარიბები აშინებენ მდიდრებს და კანონებს ღარიბები ადგენენ, რაც ბუნების საწინააღმდეგოა. კალიკლე ამ მდგომარეობის აღკვეთას მოითხოვს.

§5. სოკრატეს პოლიტიკური და სამართლებრივი შეხედულებანი

ჩვ.წ. აღ-მდე V საუკუნის 30-იან წლებში საბერძნეთში ადგილი აქვს კრიზისს, რომლის გამოხატულებას პელოპონესის ომი წარმოადგენს. აღნიშნულ პერიოდში სოფისტებთან ერთად უდიდესი პოპულარობა მოიპოვა ცნობილმა ბერძენმა ფილოსოფოსმა *სოკრატემ* (469-399).

სოფისტების მსგავსად, სოკრატეც სიბრძნისმეტყველად თვლიდა თავის თავს და ახალგაზრდობის აღზრდის საქმეს ემსახურებოდა, მაგრამ სოკრატეს მოძღვრება დიდად განსხვავდებოდა სოფისტების მოძღვრებისაგან.

პლატონი

სახელმწიფო

ძველი ბერძნულიდან თარგმნა ბაჩანა ბრეგვაძემ

გამომცემლობა „ნეკერი“
2003

—ამიტომ თუ ვინმე ამტკიცებს, სამართლიანობა ისაა, რომ თვითეულს მისი კუთვნილი მოაგოო, ხოლო თავის მტკიცებაში იმ აზრსა დებს, რომ სამართლიანი კაცი მტრებს უნდა ვნებდეს, მეგობრებს კი რგებდეს, —შეუძლებელია ბრძენკაცად მიგვაჩნდეს იგი, რადგანაც მისი მტკიცება მცდარია; ჩვენ ხომ გავარკვიეთ, რომ სამართლიანი კაცი არავის არასოდეს არა ვნებს.

—გეთანხმები, —თქვა პოლემარქემ.

—ამრიგად, —ვუთხარი მე, —ჩვენ ერთად გავილაშქრებთ ყველას წინააღმდეგ, ვინც ამტკიცებს, რომ ამას ამბობდა სიმონიდე, ბიანტი, პიტაკე, ან რომელიმე სხვა ბრძენი და სახელოვანი კაცი.

—მე მზად ვარ, —თქვა პოლემარქემ, —მონაწილეობა მივიღო ამ ლაშქრობაში.

—თუ იცი, —ვუთხარი მე, —ვის ეკუთვნის ეს მტკიცება, რომლის თანახმადაც, სამართლიანობა ისაა, რომ მეგობრებს რგებდე, ხოლო მტრებს ვნებდე?

—ვის? —იკითხა პოლემარქემ.

—ჩემის აზრით, ის პერიანდრესა თუ პერდიკასს უნდა ეკუთვნოდეს, ან, შესაძლოა, ქსერქსესა თუ თებელ ისმენიას, ან კიდევ თავისი სიმდიდრით გალაღებულსა და განებივრებულ ვიღაც სხვა კაცს.

—ცამდე მართალი ხარ, —თქვა პოლემარქემ.

—კეთილი და პატიოსანი. მაგრამ რაკიღა გავარკვიეთ, რომ სამართლიანობა თუ სამართლიანი არც ესაა და არც სხვა რამ, მაინც რანაირად შეიძლებოდა განგვესაზღვრა იგი?

მთელი ამ ხნის მანძილზე თრასიმაქე მოუსვენრად ცქმუტავდა; არაერთხელ დააპირა ჩვენს საუბარში ჩარეულიყო, მაგრამ გვერდით მსხდომებმა არ მისცეს ნება, რადგანაც ძალიან უნდოდათ ბოლომდე მოესმინათ ჩვენთვის. ახლა კი, როცა ჩემი უკანასკნელი შეკითხვის შემდეგ წამით შევჩერდით და შევისვენეთ, თრასიმაქეს მოთმინების ფიალა აევსო: ნადირივით მოიბღუნძა და ისეთი გაშმაგებით გვეძგერა, თითქოს გაგლეჯას გვიპირებსო.

მე და პოლემარქე შიშმა აგვიტანა და აქეთ-იქით გადავქანდით, თრასიმაქემ კი იბღავლა:

—რას მიედ-მოედებით, სოკრატე, ჩვენი გაცუცურაკება მოგინდათ?! რატომ გსურთ ბრიყვებად მოგვაჩვენოთ თავი? პატარა

ბალღებივით კენწლაობა არ გაგვიჩაღეს? თუ მართლა გულით გინდა გაარკვიო, რა არის სამართლიანობა, მარტოოდენ კითხვების დასმასა და მათი პასუხების გაქარწყლებას ნუკი სჯერდები, –მშვენივრად მოგეხსენება, რომ კითხვა უფრო ადვილია, ვიდრე პასუხი, –არამედ შენ თვითონვე გაეცი პასუხი და გვითხარი, მაინც რა მიგაჩნია სამართლიანობად. მხოლოდ შენებურად ნუკი მიკიბ-მოკიბავ, თითქოს სამართლიანი სხვა არა არის რა, თუ არა კუთვნილი, მართებული, სასარგებლო, ხელსაყრელი, მიზანშეწონილი და სხვა მისთანანი, არამედ გულდასმით აწონ-დაწონე ყოველი სიტყვა, ყველაფერი ნათლად და გარკვევით გვითხარი; მე ის კაცი არა ვარ, რომ ამნაირ როშვას ყური ვათხოვო.

ამის გამგონე გავშრი, გავხევდი და შეშინებულმა შევხედე თრასიმაქეს; ასე მგონია, რომ არ დამესწრო და უმალ არ შემეხედა, ვიდრე თვითონ შემომხედავდა, ალბათ, მუცელში ჩამივარდებოდა ენა. ახლა კი, რახან გავკადნიერდი და ჩვენი საუბრით გაცოფებულს პირველმა გავუბედე შეხედვა, მხნეობა მოვიკრიბე და ხმის კანკალით ვკადრე:

–ნუ გვრისხავ, თრასიმაქე. თუ მე და პოლემარქე შევცდით და კიდევაც შევცოდეთ ამ საკითხის განხილვისას, მერწმუნე, ჩვენდა უნებურად შევცოდეთ. ან იქნებ, მართლა გგონია, ჩვენ რომ ოქროს ძიება დაგვეპირებინა, კენწლაობას მოვყვებოდით და, ამრიგად, მის მოძებნაში ხელს შევუშლიდით ერთიმეორეს? მაგრამ ჩვენ ვეძებთ სამართლიანობას, ათასწილ უფრო ძვირფასს ოქროზე, და ნუთუ ასე უაზროდ მოვყვებით ერთმანეთის კენწვლას, ნაცვლად იმისა, რომ გულმოდგინედ ვეძიოთ იგი? კარგად დაფიქრდი, ჩემო ძვირფასო! ვაი რომ მისი მიკვლევა ჩვენს ძალ-ღონეს აღემატება, ასე რომ, თქვენ, გაცილებით მეტის შემძლენი, უმალ სიბრალულით უნდა გვიყურებდეთ, ვიდრე გვრისხავდეთ.

ეს რომ გაიგონა, თრასიმაქემ სარდონიულად ჩაიქირქილა და თქვა:

–ოო, ჰერაკლე! აი, სოკრატეს ჩვეული ირონია! აკი ვიცოდი და ყველას წინასწარ ვუთხარი კიდეც, რომ შენ არასდიდებით არ გვაღირსებდი პირდაპირ პასუხს, მიამიტად მოგვაჩვენებდი თავს და ნემსის ყუნწში გაძვრებოდი, ოღონდ პასუხისთვის აგერიდებინა თავი, თუკი რაიმეს გკითხავდნენ.

—ბრძენი ხარ, ბრძენი, თრასიმაქე, —ვუთხარი მე, — მშვენივრად მოგეხსენება, რომ თუ იკითხავ, რა რიცხვებისაგან შედგება თორმეტი, მაგრამ შეკითხვისთანავე გააფრთხილებ მოპასუხეს: მხოლოდ არ გაბედო, ძმობილო, იმისი თქმა, რომ თორმეტი ორჯერ ექვსია, ან სამჯერ ოთხი, ან კიდევ ექვსჯერ ორი თუ ოთხჯერ სამი, თორემ ყურს არ გათხოვებ, თუ ამნაირი სისულელის როშვას მოჰყვებიო, —დიახ, მშვენივრად მოგეხსენება და შენთვის წინასწარვე ცხადი იქნება, რომ ვერავინაც ვერ გაბედავს ამნაირ კითხვაზე გიპასუხოს. მაგრამ თუ ვინმე გეტყვის: „მაინც რა გნებავს, თრასიმაქე? ჩემს პასუხში მისხალიც არ უნდა ერიოს იმისა, რაც წინასწარვე ამიკრძალე? მაგრამ თუ ამის გარეშე სწორი პასუხი შეუძლებელია, მაშინ რას მიბრძანებ, საოცარო, ჭეშმარიტებას დავუპირისპირდე? ამას მოითხოვ?“ აბა, რას იტყვი ამაზე?

—გეყოფა, —თქვა თრასიმაქემ, —ისევ ძველებურად გააბი?

—მაშ, რა ვქნა? —მივუგე მე, —გინდ ძველებური უთხარი და გინდ ახლებური, მაგრამ რას იტყვის ის, ვისაც ამნაირი კითხვით მიმართავ? ხომ არ გგონია, შეიძლება ერთი სწამდეს და მეორე კი გიპასუხოს, მიუხედავად იმისა, ვინმე უკრძალავს ამას თუ არა?

—მაშასადამე, თვითონაც ასევე მოიქცევი: პასუხში ჩაურთავ იმას, რაც აგიკრძალე?

—არ გამიკვირდება, —ვუთხარი მე, —თუ საკითხის განხილვისას ასედაც მოვიქცევი.

—კი მაგრამ, —თქვა თრასიმაქემ, —თუ მე მიგანიშნებ პასუხს, რომელსაც ვერ შეედრება ვერცერთი სხვა პასუხი, სამართლიანობის განსაზღვრას რომ გვთავაზობს? რას მიუსჯიდი მაშინ საკუთარ თავს?

—რა უნდა მიმესაჯა, —მივუგე მე, —გარდა იმისა, რასაც იმსახურებს უვიცი? ხოლო ეს უკანასკნელი ღირსია იმისა, რომ მცოდნისაგან ისწავლოს. აი, სასჯელი, რომელსაც მე ვიმსახურებ.

—თაფლი მოგწვეთავს ბაგიდან, მაგრამ ეგ როდი კმარა: სწავლის ქირაც უნდა გადაიხადო.

—აუცილებლად გადავიხდი, როგორც კი ფულს მოვიგდებ ხელში.

—ისე იგულე, თითქოს ფული უკვე ჯიბეში გედოს! —წამოიძახა გლავკონმა, —შენ ოღონდ განაგრძე, თრასიმაქე, და სოკრატეს სწავლის ქირას ჩვენ გადავიხდით.

–რათა სოკრატემ, თუ გუმანი არ მატყუებს, კვლავ თავის ჩვეულებას მისდიოს? –თქვა თრასიმაქემ, –ესე იგი, თვითონ კი არ გაგვცეს პასუხი, არამედ სხვისი პასუხების ჩხრეკას მოჰყვეს და ზედი-ზედ გააბათილოს ისინი?

–კი მაგრამ, რა გიპასუხოთ, დიდებულო თრასიმაქე, –ვუთხარი მე, –თუკი, ჯერ ერთი, არაფერი არ ვიცი და არც არაფრის ცოდნას ვიჩემებ; ეგეც არ იყოს, ამ საკითხზე ერთგვარი წარმოდგენაც რომ მქონდეს, მაინც ვერაფერს მოგახსენებთ, რადგანაც ჩემი აზრის გამოთქმა აკრძალული მაქვს და, თანაც, ბრძენკაცის მიერ. ასე რომ, შენ უფრო შეგშვენის ლაპარაკი: რაკიღა მცოდნედ მოგაქვს თავი, ალბათ, სათქმელიც მოგეძებნება. მაშ, ნუღარ აყოვნებ, თუ ღმერთი გწამს, პატივი დაგვდე, მეც მიპასუხე და გლავკონსა და დანარჩენებსაც უშურველად გაუზიარე ეგ შენი ცოდნა.

ჩემს კვალდაკვალ გლავკონმა და დანარჩენებმაც სთხოვეს, ნუ გაგვაწბილებო. თრასიმაქეს აშკარად ეტყობოდა რომ ძალიან უნდოდა ელაპარაკა და ცოდნით მოეწონებინა თავი. მაგრამ თავპატიჟს იდებდა და გაიძახოდა, რომ უფრო უპრიანი იქნებოდა, მე მეთქვა სიტყვა. ბოლოს, როგორც იქნა, ნებას დაგვყვა და თქვა:

–აი, ესეც სოკრატეს სიბრძნე: თვითონ არ ნებავს ვინმეს რაიმე ასწავლოს, მაგრამ ყველგან კი დაძვრება და სხვებისაგან სწავლობს, თუმცა მადლიერიც არ არის მათი.

–სხვებისგან რომ ვსწავლობ, ეგ მართალი თქვი, თრასიმაქე, –ვუთხარი მე, –მაგრამ თითქოს მადლიერი არ ვიყო მათი, ეს კი სიცრუეა. რითაც შემიძლია, ყველას იმით ვუხდი სანაცვლოს. შეძლებით კი სხვა არაფერი შემიძლია, გარდა ქებისა, რადგანაც ფული არა მაქვს. ხოლო რა ხალისით ჩავდივარ ამას, როცა, ჩემის აზრით, კარგად ლაპარაკობს ვინმე, ამაში სულ მალე თავად დარწმუნდები, როგორც კი მიპასუხებ, ვინაიდან ეჭვიც არ მეპარება იმაში, რომ ღირსეულ პასუხს გამცემ.

–მაშ, ყური მიგდე. ჩემის აზრით, სამართლიანობა სხვა არა არის რა, თუ არა ის, რაც ხელსაყრელია ყველაზე ძლიერისათვის. კი მაგრამ, რაგომ არ მაქებ? თუ ქებას ვერ იმეტებ ჩემთვის?

–მაცალე, ხომ უნდა გავიგო, რას ამბობ? –ვუთხარი მე, –რადგანაც ჯერჯერობით არაფერი არ მესმის. შენ ამტკიცებ: სამართლიანობა ისაა, რაც ხელსაყრელია ყველაზე ძლიერისთ-

ვისო. მაინც რას გულისხმობ, თრასიმაქე? იქნებ იმას, რომ თუ პოლიდამასი ყველაზე ძლიერია პანკრატიონის ხელოვნებაში, ხოლო მისი ჯანმრთელობისათვის სასარგებლოა საქონლის ხორცი, მაშასადამე, სასარგებლო და, იმავდროულად, სამართლიანიც იქნებოდა, ჩვენთვისაც ასეთივე კვება დაენიშნათ, თუმცაღა პოლიდამასზე სუსტები ვართ?

–რა მოწამლული ენის პატრონი ხარ, სოკრატე, –თქვა თრასიმაქემ, –განა შეიძლება ასე უკუღმა გაიგო ჩემი სიტყვები?

–ვითომ რატომაო, ჩემო ძვირფასო? –ვუთხარი მე, –მაშინ უფრო ნათლად გვითხარი, რასაც გულისხმობ.

–ნუთუ არ იცი, რომ სხვადასხვა სახელმწიფოს წყობილება ან ტირანიულია, ან დემოკრატიული, ან კიდევ არისტოკრატიული?

–რას ჰქვია არ ვიცი?

–და რომ ყველა სახელმწიფოში ძალა მის ხელთაა, ვინც ხელისუფლების სათავეში დგას?

–რა თქმა უნდა.

ყოველი ხელისუფლება ცდილობს მისთვის ხელსაყრელი კანონები ჰქონდეს: დემოკრატია დემოკრატიულ კანონებს აქვეყნებს, ტირანია –ტირანიულს და ასე შემდეგ. კანონების გამოქვეყნების შემდეგ კი აცხადებენ, რომ ქვეშევრდომთათვის სამართლიანია ის, რაც ხელსაყრელია ხელისუფალთათვის, და ვინც კანონებს არღვევს, ისინი სასტიკად სჯიან მას, როგორც კანონიერებისა და სამართლიანობის ხელმყოფს. ჰოდა, აი, რას ვატკიცებ, ჩემო ძვირფასო: ყველა სახელმწიფოში სამართლიანობად ერთი და იგივე რამაა მიჩნეული, სახელდობრ ის, რაც არსებული ხელისუფლებისათვის ხელსაყრელია. ხელისუფლება კი ძალაა; ასე რომ, თუ მართებულად განვსჯით, სამართლიანობა ყველგან ერთი და იგივეა: ის, რაც ხელსაყრელია ყველაზე ძლიერისათვის.

–ახლა კი მესმის, რასაც ამბობ. ვეცდები ისიც გავიგო, სწორია თუ არა ეგ. შენი პასუხით, ხელსაყრელი სამართლიანობად დასახე, თუმცა მე კი ამიკრძალე ასე მეპასუხა. შენ მხოლოდ ერთი რამ დაუმატე: „ყველაზე ძლიერისთვისო“.

–რაო, განა უმნიშვნელო დანამატია?

–ჯერჯერობით ვერ ვიტყვით მაგას; ვინ იცის იქნებ მნიშვნელოვანიც იყოს. ცხადი მხოლოდ ისაა, რომ უნდა განვიხილოთ, რამდენად სწორია, რასაც ამტკიცებ. მე გეთანხმები,

რომ სამართლიანობა ხელსაყრელია. მაგრამ შენ დასძენ – „ყველაზე ძლიერისთვისო“, მე კი ჯერხნობით ვერ ვიტყვი მაგას. ასე რომ, განხილვა აუცილებელია.

–შენც აღექი და განიხილე.

–ასედაც მოვიქცევი: –მივუგე მე, –ერთი ეს მითხარი, შენის აზრით, სამართლიანია თუ არა ემორჩილებოდე ხელისუფალთ?

–რა თქმა უნდა, სამართლიანია.

–კი მაგრამ, ხელისუფალნი ამა თუ იმ სახელმწიფოში შეუმცდარნი არიან თუ შეიძლება ცდებოდნენ კიდეც?

–რასაკვირველია, შეიძლება ცდებოდნენ.

–მაშასადამე, საკანონმდებლო საქმიანობისას ზოგიერთ კანონს შეიძლება მართებულად ადგენდნენ, ზოგიერთს კი არამართებულად?

–მე პირადად ასე მგონია.

მართებულად დადგენილი კანონები ხელსაყრელია ხელისუფალთათვის, უმართებულოდ დადგენილი კი – საზიანო. ასეა, არა?

–დიახ.

–რაც არ უნდა დაადგინონ, ქვეშევრდომები ვალდებულნი არიან შეასრულონ ხელისუფალთა დადგენილება, და სწორედ ესაა სამართლიანობა?

–რა თქმა უნდა.

–მაშასადამე, შენი აზრით, სამართლიანი იქნება არა მარტო იმის შესრულება, რაც ხელსაყრელია ყველაზე ძლიერისათვის, არამედ იმისაც, რაც ხელსაყრელს უპირისპირდება, ესე იგი, საზიანოსი?

–რას ამბობ, რას?

–მე მგონია, იმასვე, რასაც შენ ამბობ. მოდი, უფრო გულდასმით განვიხილოთ ეს საკითხი; ჩვენ ხომ შევთანხმდით, რომ ხელისუფალნი, რომელთა განკარგულებითაც ქვეშევრდომნი ვალდებულნი არიან ასრულებდნენ მათ დადგენილებებს, ზოგჯერ თვითონვე ცდებიან იმის შერჩევაში, თუ რა არის მათთვის ხელსაყრელი, ქვეშევრდომთა მხრივ კი სამართლიანი იქნება შეასრულონ ხელისუფალთა ნებისმიერი განკარგულება? განა ამაზე არ შევთანხმდით?

–მე მგონია, შევთანხმდით, –თქვა თრასიმაქემ.

–მაშ, ამასაც დაუფიქრდი: –განვაგრძე მე, –შენ ხომ აღიარე, რომ სამართლიანია შესრულდეს ისიც, რაც საზიანოა არა

მარტო ხელისუფალთათვის, არამედ, საერთოდ, ძლიერთათვისაც: როცა ხელისუფალთ უნებლიეთ გამოაქვთ იმნაირი დადგენილება რაც თვით მათთვისვეა საზიანო, შენ მაინც ამტკიცებ, რომ სამართლიანია მათი დადგენილების შესრულება. მერედა, ჩემო ბრძენთა-ბრძენო თრასიმაქე, განა აქედან არ გამომდინარეობს დასკვნა, რომლის თანახმადაც სამართლიანი იქნება სწორედ იმის საპირისპიროს შესრულება, რასაც შენ ამბობ? ამ შემთხვევაში ხომ ქვეშევრდომნი ვალდებულნი არიან შეასრულონ ის, რაც ხელისუფალთათვის საზიანოა?

–დიახ, ვფიცავ ზეესს, –წამოიძახა პოლემარქემ, –ეგ ხომ დღესავით ნათელია, სოკრატე.

–მით უმეტეს, თუ შენც ემოწმები, –ჩაურთო კლიტოფონმა.

–რა საჭიროა მოწმობა? თქვა პოლემარქემ, –აკი თრასიმაქემ თვითონვე აღიარა, რომ ხელიუფალთ ზოგჯერ იმნაირი დადგენილებები გამოაქვთ, რაც თვით მათთვისვეა საზიანო, ქვეშევრდომებს კი სამართლიანობად ეთვლებათ ამ დადგენილებების შესრულება.

–ხელისუფალთა განკარგულებების შესრულება, პოლემარქე, –აი, რა მიაჩნია თრასიმაქეს სამართლიანობად.

–კი მაგრამ, მისი აზრით, სამართლიანი ხომ ისაა, კლიტოფონ, რაც ხელსაყრელია ყველაზე ძლიერისათვის? ამ ორი დებულების დადგენის შემდეგ მან ისიც აღიარა, რომ ხელისუფალნი ზოგჯერ იმნაირ განკარგულებებს გასცემენ, რაც თვით მათთვისვეა საზიანო, მაგრამ მათზე უფრო სუსტნი და მათივე ქვეშევრდომნი კი მაინც ვალდებულნი არიან შეასრულონ ეს განკარგულებანი. ამ დებულებებიდან გამომდინარე, ის, რაც ხელსაყრელია ყველაზე ძლიერისათვის, სულაც არ არის უფრო მეტად სამართლიანი, ვიდრე ის, რაც საზიანოა მათთვის.

–მაგრამ ძლიერისათვის ხელსაყრელად თრასიმაქემ ხომ ის მიიჩნია, რასაც თვით ძლიერი თვლის თავისთვის ხელსაყრელად, –თქვა კლიტოფონმა, –სწორედ ამას უნდა ასრულებდეს უფრო სუსტი, –აი, რა არის, თრასიმაქეს აზრით, სამართლიანი.

–არა, თრასიმაქეს ეგ არ უთქვას, –შენიშნა პოლემარქემ.

–განა სულერთი არ არის, პოლემარქე, –ვუთხარი მე, –თუ თრასიმაქე ახლა სწორედ ამას ამტკიცებს, ჩვენც ვცადოთ სწორად გავუგოთ. მითხარი, თრასიმაქე, მართლა იმის თქმა გინდოდა, რომ სამართლიანია ყველაფერი, რაც ძლიერს თავისთვის ხელსაყრელად მიაჩნია, მიუხედავად იმისა, მართლა

ხელსაყრელია თუ არა სინამდვილეში? ასე უნდა გვესმოდეს შენი სიტყვები?

–არამც და არამც; –თქვა თრასიმაქემ, –ნუთუ მართლა გგონია, რომ, ჩემის აზრით, ყველაზე ძლიერია ის, ვინც ცდება სწორედ მაშინ, როდესაც ცდება?

–რა ვქნა, მე მეგონა, რომ სწორედ ამას გულისხმობდი, –ვუთხარი მე, –რაკიღა აღიარე, რომ ხელისუფალნი შეუმცდარნი კი არ არიან, არამედ ცდებიან ხოლმე

–დიდი თვალთმაქცი მოპაექრე ხარ, სოკრატე, რასაც შემდეგი მაგალითით დაგიმტკიცებ: შენ შეგიძლია ექიმი უწოდო იმას, ვინც შეცდომას შეცდომაზე უშვებს ავადმყოფების მკურნალობისას? ან მოანგარიშედ მიგაჩნდეს ის, ვინც ანგარიშში ცდება სწორედ მაშინ, როდესაც ცდება, და სწორედ ამ შეცდომის გამო? მე თუ მკითხავ, იმნაირი გამთქმები, როგორიცაა „ექიმი ცდება“, „მოანგარიშე ცდება“, ან „გრამატიკის მასწავლებელი ცდება“, სხვა არა არის რა, თუ არა სიტყვის მასალა, სინამდვილეში კი არცერთი მათგანი არა ცდება, თუკი მართლა ღირსია იმ სახელისა, რა სახელითაც ჩვენ მას ვიცნობთ. თუ სიტყვას მის ზუსტ მნიშვნელობას შევუნარჩუნებთ (რაკიღა სიზუსტის ტრფიალი ხარ), არცერთი ოსტატი არა ცდება თავის საქმეში. რადგანაც შეცდომას ცოდნის უკმარისობა, ან არასაკმარისი ოსტატობა იწვევს. ამიტომ არავინ არა ცდება, არც ბრძენი, არც ხელოსანი, არც ხელისუფალი, თუ მართლა თავისი საქმის ოსტატია, თუმცა თქმით კი იტყვიან ხოლმე: „ექიმი შეცდა“, ან „ხელისუფალი შეცდაო“. სწორედ ამ აზრით უნდა გესმოდეს ჩემი წეღანდელი პასუხიც. თუ გნებავს, უფრო ზუსტად მოგახსენებ: ხელისუფალი, თუ ის მართლაც ნამდვილი ხელისუფალია, შეცდომებს კი არ უშვებს, არამედ შეუცდომლად ადგენს, რა არის მისთვის ყველაზე უმჯობესი, და ეს დადგენილება აუცილებლად უნდა შეასრულოს ყველამ, ვისაც მისი ქვეშევრდომი ჰქვია. ამრიგად, როგორც დასაწყისშივე მოგახსენე, სამართლიანობას მე ვუწოდებ იმის შესრულებას, რაც ხელსაყრელია ყველაზე ძლიერისათვის.

–მაშ, შენი აზრით, მე თვალთმაქცი ვარ, თრასიმაქე?

–ჭეშმარიტად.

–რაო, ნუთუ მართლა გგონია, რომ ჩვენი პაექრობისას ბოროტი ზრახვით გისვამდი კითხვებს?